

Fener Rum Patrikhânesi'nin Moskova Patrikliği'yle İlişkilerinde Ortaya Çıkan Gerginlikler (1922-1925): Tarihçesi ve Sebepleri

Şir Muhammed Dualı*

A Brief History and Causes of the Conflicts between the Greek Orthodox Patriarchate of Istanbul and the Patriarchate of Moscow (1922-1925)

The subject of this paper is the controversial relations between the Greek Orthodox Patriarchate of Istanbul and the Patriarchate of Moscow especially between 1922 and 1925. After a brief account of the establishments of the Greek Orthodox Patriarchate of Istanbul and the Russian Orthodox Patriarchate, new circumstances, brought about by the 1917 Russian Revolution, and the struggle of the Patriarchate of Moscow against the new regime and a new Russian church (Living Church) supported by the regime, will be examined. In this account, the relations of the Patriarchate of Istanbul with the Patriarchate of Moscow and the new Russian Church will be examined and the possible and mainly political reasons why the Patriarchate of Istanbul changed strategy and decided to support the new Russian Church instead of the Patriarchate of Moscow will be discussed.

Key words: Greek Orthodox Patriarchate of Istanbul, Patriarchate of Moscow (Russian Orthodox Church), Living/Renovated Church, Bolsheviks.

Milâdî I. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun yönetimi altındaki Filistin bölgesinde ortaya çıkan Hıristiyanlık, IV. yüzyılın ilk çeyreğinde Roma İmparatorluğu'nun bu dini tanınmasıyla birlikte yeni bir boyut kazanmıştır. Farklı coğrafyalara intişar eden Hıristiyan toplulukları yönetmek ve kontrol altında tutmak amacıyla Roma'daki merkezî kiliseye bağlı piskoposluk bölgeleri tesis edilmiş; Hıristiyanlığın Roma İmparatorluğu'nun çeşitli eyaletlerinde süratle yayılması, beraberinde kilise nüfuzunun da artmasına zemin hazırlamıştır.

İmparatorluğun geleceğini Doğu'da gören İmparator Konstantin'in, başkent olarak İstanbul'u (Konstantinopolis) tercih etmesi, yeni bir dinî ve siyasî

* Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

merkezin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.¹ Bu yeni merkezin belirli bir statüye kavuşması ise 381 yılında düzenlenen I. İstanbul Konsili'nde gerçekleşmiştir. Konsilde alınan karar doğrultusunda (3. Madde) İstanbul Kilisesi (Yeni Roma), Roma, İskenderiye ve Antakya Kiliseleri'nin sahip olduğu statüye yükseltilmiş ve hiyerarşik olarak Roma Kilisesi'nden sonra geldiği kabul edilmiştir.² 451 yılında toplanan Kadıköy Konsili'nde de İstanbul Kilisesi'nin statüsü teyit edilmiş; kilise hiyerarşisi açısından onursal öncelik Roma Kilisesi'ne ait olmakla birlikte, Eski Roma'nın sahip olduğu imtiyaz ve yetkiler Yeni Roma için de –kendi alanı dâhilinde– geçerli görülmüştür (28. Madde).³ Bu çerçevede Roma Kilisesi V-VIII. yüzyıllar arasında Batı Avrupadaki etkinliğini arttırma yoluna giderken, İstanbul Kilisesi ise Asya, Trakya ve İmparatorluk dışında kalan ve “barbar” diye nitelenen bölgeler üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışmıştır. Ayrıca her iki kilise, kendi etki alanları dışında kalan topluluklar üzerinde kontrol sağlamak amacıyla misyoner faaliyetlerde bulunmuşlardır. Söz konusu toplulukların başında da Slav kavimleri gelmektedir.

Rus tarihçisi Kartaşev, Rus kilise tarihi üzerine kaleme aldığı eserinde Roma papalarının çeşitli dönemlerde Kiev Rus Prensiğine (Knyazlık) elçiler göndermek suretiyle Slav toprakları üzerinde etkin olmaya çalıştıklarını kaydetmektedir. Özellikle Kiev Prensi Vladimir döneminde papalık elçilerinin yoğun olarak Kiev'i ziyaret ettiğini kaydeden yazar, prensin, gücünü kaybetmiş Eski Roma yerine dönemin kültür birikiminin temsilcisi olarak görülen Yeni Roma'yı tercih ettiğini belirtmektedir.⁴ Doğu Roma İmparatorluğu'nun yoğun çabaları sonucunda X. yüzyılın sonlarına doğru Ortodoks Hıristiyanlığı resmen kabul eden Kiev Rus Prensiği, bu tarihten itibaren İstanbul Patrikliği'nin dinî otoritesi altına girmiştir.

Öte yandan İstanbul'un Yeni Roma adı altında İmparatorluğun başkenti olarak seçilmesiyle başlayan ve İstanbul ile Roma Kiliseleri'ni karşı karşıya getiren öncülük mücadelesi, 1054 yılında her iki kilisenin de birbirlerini aforoz etmesiyle sonuçlanmıştır. Doğu Roma ve Eski Roma Kiliseleri'nin birbirlerini aforoz etmeleri ve diğer Ortodoks Kiliseler'in bulunduğu toprakların Müslümanların idaresine geçmesi Doğu Roma Kilisesi'nin yani İstanbul Patrikliği'nin Doğulu/Ortodoks Kiliseler üzerindeki öncülük iddiasını daha da kuvvetlendirmiştir.⁵

1 Bekir Zakir Çoban, *Geçmişten Günümüze Papalık* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2009), s. 51.

2 Panteleimon Rodopoulos, “Ekümenik İstanbul Patrikhanesi ile Moskova Patrikhanesi”, *Tarihî, Siyasi, Dinî ve Hukuki Açından Ekümenik Patrikhane*, der. Cengiz Aktar (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), s. 70.

3 A. V. Kartaşev, *Vselenskie Sobori* (Moskva: Respublika, 1994), s. 187-88.

4 A. V. Kartaşev, *Oçerki po İstorii Russkoy Tserkvi* (Moskva: Terra, 1996), I, 75.

5 Süreyya Şahin, “Fener Rum Ortodoks Patrikhânesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XII, 343.

XIII. yüzyılın ortalarında, Moğol-Tatar istilâsının doğurduğu yeni şartlar sonucunda, Kiev Rus Metropolitliği'nin⁶ merkezi Kiev'den Vladimir'e, oradan da Moskova'ya nakledilmek zorunda kalmıştır. Rusların birden fazla prenslik halinde yönetiliyor olmasına rağmen, XIV. yüzyılın ortalarına kadar Ruslar'ın yaşadıkları topraklar tek bir metropolit tarafından idare edilmiştir. Prenslikler arasında anlaşmazlıklar ve çatışmalar olsa da, yegâne dinî merci, Moskova merkezli Rusya Metropolitliği olmuştur. Ancak bu durum zaman içerisinde değişmiş, özellikle şimdiki Litvanya⁷ coğrafyasını da kapsayan bölgenin prenslerinin itirazları sonucunda İstanbul Patrikliği tarafından bölgeye yeni bir metropolit atanmıştır.⁸ XV. yüzyılın ortalarına doğru ise Kiev bölgesinin Moskova'dan ayrılmasıyla birlikte bölgede uzun zamandan beri devam edegelen Moskova'nın egemenliğine son verilmiştir. Bütün bu gelişmelere rağmen Ruslar'ın yaşadıkları coğrafya üzerinde İstanbul Patrikliği'nin hâkimiyeti XV. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir.

1439 yılında yapılan Floransa Konsili'nde, İstanbul patriğinin, Osmanlı tehdidiyle karşı karşıya olan Bizans İmparatoru VIII. Yannis Palaiologos'un isteği doğrultusunda, Papa IV. Eugenius'le anlaşmaya varmak suretiyle Ortodoks ve Katolik Kiliseleri'nin birleşmesine onay vermesi ve papanın üstünlüğünü kabul etmesi, Rus Kilisesi ile İstanbul Patrikliği arasında soğuk rüzgârların esmesine yol açmıştır.⁹ Moskova Prensligi, Vatikan'a boyun eğmek ve Ortodoks inancına ihanet etmekle suçladığı İstanbul Patrikliği'ne olan bağlılığını sona erdirdiğini ilân etmiştir. Bu doğrultuda Grek asıllı İsidor, Moskova Metropoliliği görevinden alınmış (1441) ve yerine Rus asıllı İon getirilmiştir (1448).¹⁰ Bu gelişmelere 1453 yılında İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethedilmesi de

6 Ruslar'ın Hıristiyanlığı Doğu Roma İmparatorluğu'nun etkisiyle kabul ettikleri 988 yılından itibaren Rus Ortodoks Kilisesi iki buçuk asır boyunca İstanbul patriği tarafından belirlenen Grek asıllı metropolitlerce yönetilmiştir. Geniş bilgi için bk. Makariy Bulgakov, *İstoriya Russkoy Tserkvi*, 3. bs. (St. Petersburg: Tipografya, 1988), I, 1-42.

7 Litvanya Büyük Düklüğü XIII. yüzyılda ortaya çıkan ve şimdiki Beyaz Rusya, Letonya, Litvanya'nın tamamı ile Moldova, Polonya, Rusya ve Ukrayna'nın bir kısmını kapsayan bir devlettir. 1385 yılında Litvanya Düklüğü ve Polonya'nın birleşmesinden önce bölgede iki farklı inancın varlığı bilinmektedir. Ülkenin kuzeybatı kesimlerinde putperestlik yaygın iken, geri kalan kısımlar Moskova Metropolitliği'nin etki alanı içerisinde kalmıştır. Ancak XIV. yüzyılın sonlarına doğru bölgede Ortodoksluk gerilerken Katoliklik yaygınlık kazanmıştır. Geniş bilgi için bk. Edvardas Gudavičius, *İstoriya Litvi s Drevneyshikh Vremen do 1569 goda* (y.y., 1999), I, 168-69.

8 Makariy, *İstoriya Russkoy Tserkvi* (1866), V, 289-90.

9 Geniş bilgi için bk. Makariy, *İstoriya Russkoy Tserkvi*, V, 349-54.

10 Rus Metropolitliği "ekümenik" unvanına sahip Doğu Roma Kilisesi'nden bu şekilde ayrılma kararı alırken, Moğol-Tatar istilâsı sonrası yeniden oluşturulan Kiev Metropolitliği, Doğu Roma Kilisesi'ne olan bağlılığını bir müddet daha devam ettirmiştir.

eklenince, iki kilise arasında asırlardan beri var olan bağ kopma noktasına gelmiştir.

Durumu kendi lehine çevirme gayretine giren Moskova Prensi III. İvan daha önce Bizans'ın kullandığı iki başlı kartal armasını sahiplenmek suretiyle kendisini Bizans'ın vârisi ilân etmiştir. Ayrıca 1472 yılında son Bizans İmparatoru Konstantin'in yeğeni Sofia Palaiologina'yla evlenerek bu iddiasını pekiştirmeye çalışmıştır.¹¹ Buna ilâveten 1492 yılında Moskova Metropolitliği tarafından "Moskova Üçüncü Roma'dır" iddiası ortaya atılmıştır. Kısacası Bizans'ın tarih sahnesinden silinmesini fırsat bilen Rus yönetici ve kilise adamları, ortaya çıkan bu yeni konjonktürden yararlanarak Moskova'yı Ortodoksluğun siyasi ve dinî merkezi haline getirmeye çalışmışlardır.¹² Söz konusu iddia ve buna yönelik çabanın gerekçesi şu şekilde özetlenebilir: Başta temas edildiği üzere, Roma İmparatorluğu 330 yılından itibaren İstanbul'u (Yeni Roma) yeni başkenti olarak belirlemekle kalmamış, ilerleyen dönemde İstanbul Patrikliği'ni, apostolik bir temele sahip olmamasına rağmen, Roma Kilisesi'yle eşit statüye yükseltme girişiminde bulunmuştur.¹³ Dolayısıyla aynı gerekçelerden hareketle Moskova Metropolitliği'nin de kendisini merkezi bir konuma yerleştirmesi ve "Üçüncü Roma" söylemini geliştirmesinde bir sakınca görülmemiştir. Ayrıca Ortodoksluğa ait diğer patriklik merkezlerinin o dönemde Müslümanların yönetimi altında bulunuyor olması da Ruslar'ın bu tezini kuvvetlendirmekteydi. Kilise tarihçisi Metropolit Makariy, Rus kilise tarihi üzerine yaptığı çalışmada bu konuyu şöyle değerlendirmektedir: "Diğer Ortodoks Kiliseler Müslümanların baskı ve zulmü altında inlerken, Ortodoks Rusya güçlü ve inançlı hükümdarların idaresinde bütün dünya Ortodoksluğu'nun yegâne koruyucusu ve umudu olmuştur. Sadece Ruslar böyle düşünmüyor, Müslümanların zulmü altında inleyen batı ve doğudaki bütün Ortodoks Hristiyanlar da buna böyle inanıyorlardı."¹⁴

Ancak Moskova Metropolitliği'nin böyle bir iddiayı gerçekleştirebilmesi için diğer Ortodoks patrikliklerin onayına ihtiyaç vardı. Fakat ne dönemin şartları ne de Moskova Metropolitliği'nin sahip olduğu hukukî statü bu iddianın gerçekleşmesine elverişliydi. Nitekim İstanbul'u fetheden Sultan II. Mehmet, beklenenin aksine, İstanbul'daki patriklik kurumunu ilga etmemiş, uzun zamandan beri boş bulunan patriklik makamına Doğu Kilisesi ile Batı Kilisesi'nin birleşmesine muhalif kişiliğiyle bilinen II. Gennadios'un

11 Makariy, *İstoriya Russkoy Tserkvi* (1887), VI, 2.

12 Mihail Nazarov, "Tretiy Rim-Svyataya Rus", http://apocalypse.orthodoxy.ru/secret/18_6.htm (erişim: 06 Aralık 2013).

13 Geniş bilgi için bk. Kartaşev, *Vselenskie Sobori*, s. 187-89.

14 Makariy, *İstoriya Russkoy Tserkvi* (1902), X, 6-7.

seçilmesini sağlamıştır.¹⁵ Ayrıca 1454 yılında yayımladığı bir fermanla İstanbul patriğine çeşitli haklar tanımış ve Patrikhâne'nin resmî statüsünü belirlemiştir. Patriğe tanınan bu haklar, onu hem dinî hem de dünyevî işlerde yönetici konumuna yükseltmiştir. Patriklik, kendisine tanınan yetkilerle Bizans'taki siyasi konumunun da üzerine çıkmıştır.¹⁶ Bu şekilde İstanbul Patrikliği'nin, düşünülenin aksine, daha etkin bir konuma getirilmesi, Rus Kilisesi'nin Üçüncü Roma iddiasını geçersiz kılmışsa da Moskova prensleri, bu doğrultuda politika üretmeye devam etmiştir.

1. Fener Rum Patrikhânesi'nin Öncülüğünde Moskova Kilisesi'nin Patriklik Statüsüne Yükseltilmesi

Moskova Metropolitliği'nin 1448 yılında tek taraflı olarak bağımsızlığını (otosefallik) ilân etmesiyle birlikte, ikili ilişkiler kopma noktasına gelmiş ve bu durum 1588 yılına kadar devam etmiştir. 1588 yılında İstanbul Patriği II. Jeremias'ın Moskova'yı ziyaret etmesi mevcut durumun değişmesine sebep olmuştur.¹⁷ Moğol-Tatar hâkimiyetinden tamamen kurtulduktan sonra topraklarını genişleten ve konumunu güçlendirmeyi başaran Çarlık Rusya'sı, İstanbul Patriği II. Jeremias'tan Moskova Metropolitliği'nin patriklik statüsüne yükseltilmesi talebinde bulunmuştur. 1589 yılında II. Jeremias'ın onayıyla Moskova Metropolitliği, patriklik statüsüne yükseltilmiş; 1590 yılında İstanbul Patrikliği öncülüğünde toplanan Ortodoks Patrikler Meclisi, Moskova Kilisesi'ni Beşinci Patriklik olarak onaylamıştır. Bütün Doğu Ortodoks Kiliseleri'nin Moskova Patrikliği'ni resmen onaylaması ise 1593 yılında mümkün olmuştur.¹⁸ Patriklik statüsüne yükseltilen Rus Ortodoks Kilisesi 1589 yılından 1700 yılına kadar patrikler tarafından yönetilmiş; bu yıldan itibaren Çar I. Petro'nun kilise reformu doğrultusunda patriklik

15 G. Georgiades Arnakis, "The Greek Church of Constantinople and the Ottoman Empire", *The Journal of Modern History*, 24/3 (1952): 238.

16 Elçin Macar, *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), s. 39-40.

17 Makariy, Patrik II. Jeremias'ın Moskova ziyareti sırasında Çar I. Fyodor'la yaptığı görüşmeyi şöyle nakletmektedir: Sultan III. Murad Rum Patrikhânesi olarak kullanılan kiliseyi camiye çevirir. Bu sırada dört seneden beri Rodos'ta sürgünde bulunan Jeremias, sultan tarafından geri çağrılır ve yeniden patrik olarak atanır. Sultan, Jeremias'a kendisi için yeni bir kilise inşa etmesini söyler. Jeremias, maddi açıdan destek bulabilmek için Sultan'dan diğer Hıristiyan ülkelere gitmesi için müsaade ister. Zira kendinden önceki patrik döneminde Patrikhâne gelirleri neredeyse tükenme noktasına gelmiştir. Jeremias, Moskova'ya gelme sebebini de Rus çarının çok cömert ve İsa sever olduğuna bağlayarak ondan yardım ister. Bk. Makariy, *İstoriya Russkoy Tserkvi*, X, 19-20.

18 Salih Polat, "Din Devlet İlişkileri Bakımından Sovyetler Birliğinde Rus Ortodoks Kilisesi" (1917-1941), *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 6 (2000): 116.

makamı ilga edilerek sinodal sisteme geçilmiştir. Buna göre Rus Ortodoks Kilisesi, Çar'ın kontrolü altında Sinod adı verilen Ruhban Kurulu tarafından yönetilmiştir.¹⁹

Rus Kilisesi'nin İstanbul Patrikliği'nden ayrılarak bağımsız bir patrikliğe dönüşmesi ve ilerleyen dönemlerde Ruslar'ın kendilerini Ortodoksluğun yegâne hâmisi olarak görmeleri Osmanlı-Rus ilişkilerinin seyrini de önemli ölçüde etkilemiştir. XVIII. yüzyılda yapılan Osmanlı-Rus savaşlarında elde edilen zafer, özellikle Slav kökenli Ortodoks Hıristiyanlar nezdinde Rusya'nın itibarını arttırmıştır. Dolayısıyla Osmanlı egemenliği altında bulunan Fener Rum Patrikhânesi dahil, diğer Ortodoks Hıristiyanlar, Rusya'ya Ortodoksluğun hâmisi gözüyle bakmıştır.²⁰ Ancak Çarlık Rusyası, Osmanlı hegemonyasını kırmak ve özellikle Balkanlar'da kontrolü sağlamak için Ortodoksluğu ön plana çıkarırken, İstanbul merkezli bir Yunan devletinin teşekkülünü hiçbir şekilde arzu etmemiştir. Çar I. Nikolay, 1853 yılında İngiltere sefiriyle yaptığı görüşmede, İstanbul'un Rusya tarafından işgaline olumlu bakmadığı gibi, ister İngiltere ister Fransa olsun, herhangi bir egemen gücün işgaline de müsaade etmeyeceklerini, ayrıca Bizans İmparatorluğu'nun yeniden oluşturulma düşüncesine de şiddetle karşı çıktıklarını beyan etmiştir.²¹ Dolayısıyla Fener Rum Patrikhânesi, Rusya'nın Ortodoksluğun hâmisi gibi davranmasına rağmen, İstanbul'un yeniden Yunanlar'ın kontrolünde bir "Bizans İmparatorluğu'na" dönüşmesini hiçbir zaman kabul etmeyeceğini, zira böyle bir gelişmenin Moskova'nın iddia ettiği Ortodoksluğun yegâne hâmisi olma konumunu elinden alacağını iyi bilmekteydi. Ancak Fener Rum Patrikhânesi, Rus gücünü kullanarak kendi bağımsızlığını elde etmenin yollarını aramaktaydı. I. Dünya Savaşı (1914-1918) sırasında ortaya çıkan olumsuz şartlardan yararlanarak bazı girişimlerde bulunan Patrikhâne'nin Osmanlı karşıtı faaliyetlerini bu çerçevede değerlendirmek gerekir.²²

19 Patrik tarafından yönetilen Rus Ortodoks Kilisesi, büyük oranda devletten bağımsız olarak hareket etmiş ve Patrik, Çar'la eşit statüde değerlendirilmiştir. Bu durum, Petro'yu rahatsız etmiştir. Nitekim Rus halkı nezdinde patrikler, sahip oldukları dinî hüviyetten dolayı âdeta çarlardan daha itibarlı ve yetkili kabul edilmiştir. Dolayısıyla mevcut durumu kendi geleceği açısından sakıncalı bulan Petro, kilise bünyesinde değişiklikler yapmaya ve onu devlete tam bağımlı bir kurum haline getirmeye karar vermiştir. Geniş bilgi için bk. A. Kartaşev, *Oçerki po İstorii Russkoy Tserkvi* (Moskva: İzdatelstvo Terra, 1997), II, 207.

20 Geniş bilgi için bk. Olga Borisovna Şparo, *Osvoboждение Gretsii i Rossiya 1821-1829* (Moskva: İzdatelstvo Mysl, 1965), s. 84-98.

21 Lora A. Gerd, *Konstantinopol i Peterburg: Tserkovnaya Politika Rossii na Pravoslavnom Vostoke: 1878-1898* (Moskva: İndrik, 2006), s. 127.

22 Şahin, "Fener Rum Ortodoks Patrikhânesi", s. 346.

2. 1917 Bolşevik Devrimi Sonrası Moskova Patrikliği'nin Statüsü ve Fener Rum Patrikhânesi'yle İlişkileri

20. yüzyılın başları, Çarlık Rusyası açısından siyasî, sosyal ve ekonomik açıdan önemli hadiselerin meydana geldiği bir dönemdir. Nitekim bu dönemde ortaya çıkan halk hareketleri sonucunda Çarlık Rusyası tarih sahnesinden silinmiş, yerine Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği adı altında yeni bir devlet tesis edilmiştir.

1917 yılının Şubat ayında gerçekleşen ve Çar II. Nikolay'ın tahttan indirilmesiyle sonuçlanan Şubat Devrimi'yle birlikte büyük ölçüde bağımsız konuma gelen Rus Kilisesi, zaman kaybetmeksizin daha önce ilga edilen patriklik sisteminin yeniden ihyası için çalışmalara başlamıştır. Yoğun bir çalışma sonucu patriklik sisteminin yeniden tesisine karar veren Kilise Konseyi, Ekim 1917'de Moskova Metropoliti Tikhon'u "Moskova ve Tüm Rusya'nın Patriği" olarak seçmiştir.²³ Bu gelişme iki asırdır devam eden, kilisenin devlete olan bağımlılığını sona erdirmiştir. Moskova Patrikliği'nin uzun aradan sonra yeniden tesis edilmesi Fener Rum Patrikhânesi tarafından da memnuniyetle karşılanmıştır. Ancak Bolşevikler'in ikinci bir devrimle iktidarı ele geçirmeleri, kilise-devlet ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. İlk etapta Rus Ortodoks Kilisesi'nin Sovyet rejimi altında bağımsızlığını koruması mümkün gözükse de, daha sonra cereyan eden gelişmeler bunun imkânsız olduğunu ortaya koymuştur.²⁴ Nitekim asırlardan beri Rus halkının yaşamında temel öge haline gelen Ortodoks inancının devam ettirilmesi, ateizm ilkesini benimseyen yeni bir rejim açısından kabul edilemezdi. Bu sebeple rejim, zaman kaybetmeden okulları kiliseden, kiliseyi de devletten ayırma yoluna gitmiş,²⁵ kilise ve ruhban sınıfına yönelik amansız takipler başlatılmıştır. Bolşevikler'in Rus Ortodoks Kilisesi'ni tasfiye girişimi iki kurumu karşı karşıya getirmiş; bu mücadeleden Rus Ortodoks Kilisesi'yle birlikte ülke genelinde varlık gösteren çeşitli inançlar da önemli ölçüde zarar görmüştür.²⁶

Böyle bir ortamda oluşturulan ve siyasî otoriteyi temsil eden Rusya Merkez Yürütme Komitesi (1922), dinî kurum ve kuruluşları denetimi altında tutmak amacıyla yeni bir karar alarak ülke genelinde faaliyet yürüten bütün sivil toplum kuruluşlarının kayıt altına alınmasını zorunlu hale getirmiş ve

23 V. Tzıpin, *İstoriya Russkoy Tserkvi 1917-1997* (Moskva: İzdatelstvo Spaso-Preobrajenskogo Valaamskogo Monastırya, 1997), s. 31.

24 Constantine Krypton, "Secret Religious Organizations in the U.S.S.R.," *Russian Review*, 14/2 (1955): 121.

25 Nicholas S. Timasheff, "The Church in the Soviet Union 1917-1941," *Russian Review*, 1/1 (1941): 20.

26 Geniş bilgi için bk. Şir Muhammed Dualı, *Başlangıçtan Günümüze Rusya'da Din-Devlet İlişkileri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2014), s. 79-98.

kayıt yaptırmayanların yasadışı sayılacağını belirtmiştir. Ancak yeni rejimi tanımamakta ısrar eden Patrik Tikhon öncülüğündeki Rus Kilisesi, bu kararı yok sayarak sorunun daha da derinleşmesine sebep olmuştur.²⁷ Bu durumda Rus Ortodoks Kilisesi resmî statüden mahrum kalırken, onun yerine rejime boyun eğecek yeni bir oluşumu destekleme stratejisi benimsenmiş; bu doğrultuda ruhbanların içindeki farklı gruplar devreye sokulmak suretiyle Rus Ortodoks Kilisesi'ni kendi içinden parçalama yoluna gidilmiştir. Zira asırlardan beri varlık gösteren ve halk nezdinde ciddi etkinliği olan Rus Ortodoks Kilisesi'nin zayıflatılması ve zamanla tamamen ortadan kaldırılması, ancak onun içten parçalanmasıyla mümkündür.²⁸ Bu çerçevede ilk olarak kiliseye ait malların müsadereğine hız verilerek kilise maddi açıdan güçsüz kılınmaya çalışılmış; diğer taraftan da “Yaşayan Kilise” adı altındaki yenilikçi ruhbanlar desteklenmek suretiyle Rus Ortodoks Kilisesi'ne ağır bir darbe vurulmak istenmiştir.²⁹ Ayrıca rejimle uzlaşmayı reddeden ruhbanlar, çeşitli gerekçelerle tutuklanarak idam edilirken, yeni sistemi tanrı tanımazlıkla itham eden Patrik Tikhon, Mayıs 1922'de devrim karşıtlığı suçlamasıyla gözaltına alınmıştır.³⁰ Bu fırsatı iyi değerlendiren ve kilise reformu konusunda Patrik Tikhon'dan bağımsız hareket eden bazı ruhbanlar, rejimin de desteğiyle faaliyetlerine hız vermiştir. Bu doğrultuda ilk olarak Patrik Tikhon'u istifaya zorlamak ve boşalan patriklik makamına yenilikçilerin gelmesini sağlamak amacıyla ülke genelinde mevcut 73 piskoposluk bölgesinin 37'sini kontrol altına almayı başarmışlardır. Bu süreçte Tikhon'un ev hapsinde tutuluyor olması, yenilikçiler tarafından önemli bir fırsat olarak görülmüştür. Yenilikçilere göre dış dünyayla irtibatı kesilen Patrik Tikhon, yenilikçi ruhbanların öncülüğünde yeni bir kilise konseyinin toplanmasına engel olamayacaktı;³¹ bu sayede yeni rejime karşı çıkan geleneksel kilise savunucuları devre dışı bırakılırken kilise yönetimi de tümüyle kontrol altına alınacaktı. Ancak böyle bir dönüşümün gerçekleşebilmesi için diğer Ortodoks Kiliseler'in desteğine ihtiyaç duyulmaktaydı. İşte böyle bir ortamda Bolşevikler'in, Fener Rum Patrikhânesi üzerinden Moskova patriğini etkisiz hale getirmeye çalıştığı görülmektedir.

27 N. İ. Tsinbayev, “Russkaya Pravoslavnaya Tserkov v godi İspitaniye”, *Voprosı Filosofii*, 5 (2001): 40.

28 M. V. Şkarovskiy, *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov pri Staline i Krusçeve* (Moskva: İzdatelstvo Graal, 2000), I, 82.

29 Krypton, “Secret Religious Organizations”, s. 121.

30 A. A. Kostryukov, “Ruskaya Zarubejnaya Tserkov i Obnovlençeskiy Raskol v1920-1930-e godi”, *Vestnik Çelyabinskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, 34/241 (2010): 84.

31 Şkarovskiy, *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov*, I, 83.

3. Fener Rum Patrikhânesi'nin Gelişmeler Karşısındaki Tutumu

Moskova Patrikliği'nde bütün bu gelişmeler yaşanırken, Lozan sürecine paralel olarak Fener Rum Patrikhânesi'yle ilgili olarak da önemli gelişmeler ortaya çıkmıştır. I. Dünya Savaşı'yla birlikte ortaya çıkan olumsuz durumu kendi lehine çevirme gayreti içerisinde giren Fener Rum Patrikhânesi, Cumhuriyet'in kuruluş aşamasında ciddi sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır. Fener Rum Patrikhânesi yurt dışına çıkarılmak istenmişse de başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere Batılı ülkelerin baskıları sonucu Patrikhâne'nin Türkiye sınırları içerisinde kalması sağlanmıştır.³² Ancak Cumhuriyet'in ilanı ve Osmanlı'ya ait bütün izlerin ortadan kaldırılması, Osmanlı döneminde Rum Patrikhânesi'ne tanınan bütün hakların da sonu olmuştur.³³

Bu aşamada, Rus Ortodoks Kilisesi bünyesinde 1922'den itibaren ortaya çıkan ve 1923 yılında, rejimin de desteğiyle, yeni bir kilise konseyi düzenlemeyi başaran yenilikçi ruhbanların, kendi pozisyonlarını güçlendirmek amacıyla Fener Rum Patrikhâne'siyle ikili ilişkiler geliştirmeye çalıştığını görmekteyiz. Yenilikçiler, Moskova Patriği Tikhon'u görevinden uzaklaştırmak suretiyle kilise yönetimini ele geçirmeyi amaçlarken, İstanbul Rum patriğinin desteğine ihtiyaç duyduklarından, Fener Patrikhânesi'ne bir dilekçe göndererek patrikten destek talebinde bulunmuşlardır. 1923 yılında Fener Rum Ortodoks patriği görevinde bulunan II. Meletios, aslında kilise içerisinde reformdan yana kişiliğiyle tanınsa da, Rusya'da ortaya çıkan yenilikçi hareketin bu isteğine siyasî sebeplerden, bilhassa İstanbul'u kontrolü altından tutan İngiltere'nin tavrından dolayı olumsuz yaklaşmıştır. Bu noktada II. Meletios'un reformcu kişiliğinin göstergesi olarak 1923 yazında kendi başkanlığında İstanbul'da düzenlenen Ortodoks Kiliseler Kongresi'nde asırlardan beri devam eden kilise teamülüne zıt birden fazla karara imza attığına işaret etmek gerekir. Örneğin, Ortodoks Kiliseler tarafından kullanılan Jülyen takvimini kaldırarak yerine Gregoryan takvimini tesis etmiş; ayrıca rahiplere sakal kesme ve kaftan giyme konusunda serbestlik sağlamıştır. Meletios'un bu girişimleri bir bakıma Rusya'da ortaya çıkan yenilikçilerin fikir dünyasıyla örtüşür mâhiyettedir. Bu süreçte her ne kadar yenilikçilere karşı Moskova Patriği Tikhon'u desteklediğini belirtmişse de, patriklik görevi süresince Moskova Kilisesi'nin yetki alanında bulunan Estonya ve Finlandiya Ortodoks Kilisesi'ni İstanbul Kilisesi'ne bağlamak suretiyle Moskova'nın iç işlerine müdahalede bulunmaktan kaçınmamıştır.³⁴

32 Mehmet Çelik, *Türkiye'nin Fener Patrikhanesi Meselesi* (İzmir: Akademi Kitabevi, 1998), s. 5.

33 Arnakis, "The Greek Church", s. 250.

34 Aleksandr Mazirin, "Konstantinopolskaya Patriarkhiya i Obnovlençeskiy Raskol", <http://www.bogoslov.ru/text/477054.html> (erişim: 05 Aralık 2013).

Bu süreçte Sovyet rejiminin ülke genelinde sürdürmekte olduğu din karşıtı politikaları eleştiren İngiltere, Mayıs 1923'te Sovyetler Birliği'ni hedef alan bir muhtıra yayımlamıştır. Bu durumdan rahatsız olan Sovyet yönetimi, dünya kamuoyunda oluşan negatif algının giderilmesi için Fener Rum patriğinin desteğine her zamankinden daha fazla ihtiyaç duymuştur.³⁵ Bu çerçevede Moskova'da yenilikçilerin önderliğinde yeni bir kilise konseyinin düzenlenmesi kararlaştırılırken, Fener Rum Patrikhânesi'nin de bu konseye katılması için harekete geçilmiştir. Fakat yukarıda işaret edildiği üzere, Patrik II. Meletios, Rusya'daki yenilikçilere yakın görüşleri benimsemesine rağmen, İngiltere'nin kontrolü altında iken Bolşevikler'den yana bir tutum sergilemekten kaçınmıştır.³⁶ Ayrıca 1917 Bolşevik Devrimi'ni müteakiben yurt dışına kaçan ve burada Yurtdışı Rus Ortodoks Kilise Teşkilâtlanması'nı oluşturan ruhbanların da bilgilendirmesi ve ricası sonucunda Meletios, yenilikçilerin davetini reddederek Moskova'ya herhangi bir temsilci grubu göndermekten vazgeçmiştir. Bütün bu olumsuzluklara rağmen yenilikçiler, 29 Nisan 1923 tarihinde kilise konseyi düzenlemeyi başarmıştır. Bu konseyin kilise yönetimi konusunda aldığı kararlar içinde en dikkat çeken, Patrik Tikhon'un görevinden azledilme kararı olmuştur. Ayrıca Bolşevikler'e karşı sert muhalefetiyle bilinen Yurtdışı Rus Ortodoks Kilisesi üyelerinin ruhbanlık statüleri de ilga edilmiştir. Ancak ne Patrik Tikhon ne de Yurtdışı Rus Kilisesi ruhbanları, yenilikçilerin düzenledikleri bu konseyi ve konseyde alınan kararları meşru saymış ve kabul etmiştir.³⁷

İstanbul'un 6 Ekim 1923'te İngiliz işgalinden kurtulmasıyla birlikte Lozan Antlaşması (24 Temmuz 1923) gereği Türkiye ile Yunanistan arasında nüfus mübadelesi başlamış, bu çerçevede Patrik II. Meletios da İstanbul'u terketmek zorunda kalmış ve aynı yılın Aralık ayında patriklik görevinden istifa etmiştir.³⁸ Çok geçmeden Türk hükümetinin de desteğiyle Meletios karşıtı tavırlarıyla ön plana çıkan VII. Gregory, İstanbul Rum Kilisesi'nin yeni patriği seçilmiştir.³⁹ Yeni Fener Rum Patriği VII. Gregory, Rus Ortodoks Kilisesi içerisinde cereyan eden gelişmelerle yakından ilgilenmiştir. Yenilikçileri gayrimeşru olmakla ve kilise makamını işgal etmekle suçlarken, Rus Kilisesi'nin

35 Y. N. Şapov, *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov i Kommunisticheskoe Gosudarstvo: 1917-1941* (Moskva: İzdatelstvo Bibleysko-Bogoslovskogo İnstituta sv. Apostola Andrey, 1996), s. 186.

36 Mazırin, "Konstantinopolskaya Patriarkhiya".

37 Kostyukov, "Russkaya Zarubejnaya Tserkov", s. 86.

38 M. Süreyya Şahin, "Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi", *Diyanet İlmî Dergi*, 2/28 (1992): 62.

39 Seyfi Yıldırım – Adnan Sofuoğlu, *Siyasi Faaliyetleriyle Osmanlıdan Cumhuriyete İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi* (Ankara: KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı, 2010), s. 208.

yegâne meşru liderinin Patrik Tikhon olduğunun altını çizmiştir.⁴⁰ Fakat ilginçtir ki, kısa bir süre sonra Tikhon'u desteklemekten vazgeçerek yenilikçilerle bağlantıya geçmiştir. 1924 baharında yenilikçilerden gelen daveti kabul eden Patrik VII. Gregory, Patrik Tikhon'u davasında yalnız bırakmıştır. 17 Nisan 1924'te toplanan Fener Rum Patrikhânesi'nin Kilise Sinodu, gelişmelerin yerinde incelenmesi amacıyla özel bir heyet oluşturarak Moskova'ya gönderme kararı almıştır. Sinod toplantısında konuşan Patrik VII. Gregory, son dönemde Rusya'da meydana gelen olayları değerlendirmiş ve Fener Rum Patrikliği'nin her zaman eşitlik ve özgürlük için çaba gösterdiğini, bu çerçevede hem Rus halkına hem de kiliseye özgürlük ve bağımsızlık getiren yönetim için dua ettiklerini belirtmiştir.⁴¹ Patrik VII. Gregory'nin Rus Kilisesi'yle birlikte tanrıtanımaz Bolşevik yönetimine de dua etmiş olması bilhassa dikkat çekicidir. Nitekim bahsi geçen Kutsal Sinod Tutanağı'nın hülâsasına baktığımızda, Fener Rum patriğinin açık bir biçimde Sovyet yönetimine kiliseye özgürlük getirdiği gerekçesiyle dua ederken, özellikle Patrik Tikhon ve taraftarlarına karşı yapılan baskı ve takiplere değinilmediğini görmekteyiz. Dolayısıyla Patrik VII. Gregory, bu tutumuyla yenilikçilere verdiği desteği açıkça ortaya koymuştur.

Fener Rum Patrikhânesi'nin bu beyanatını iyi değerlendiren yenilikçiler, 1924'ün Nisan ayında Ortodoks Kiliseler'e bir çağrıda bulunarak ikili ilişkilerin onarılması talebinde bulunmuşlardır. Yenilikçi Kilise'nin bu isteği, başta Fener Rum Patrikhânesi olmak üzere, birçok Ortodoks kilise tarafından olumlu karşılanmıştır.⁴² Durumu değerlendirmek üzere 6 Mayıs 1924 tarihinde Patrik VII. Gregory önderliğinde Fener Rum Patrikhâne Sinodu yeni bir oturum düzenlemiştir. Oturumda konuşan Patrik VII. Gregory, Rus kilise çevrelerinden gelen daveti değerlendirmiş ve mevcut belirsizliğin giderilmesi için özel bir komisyon oluşturularak Moskova'ya gönderilmesi konusunu gündeme getirmiştir. Patrik, Rusya'ya gönderilmesi planlanan bu komisyonun özellikle Sovyet yönetimine ve kilise değerlerine bağlı kilise oluşumlarıyla dayanışma içerisinde olacağını belirtmiştir. Ayrıca daha önce desteklediği Patrik Tikhon'un Rus Ortodoks Kilisesi'nin bölünmemesi ve inananlar arasında birliğin korunması adına görevinden feragat etmesini istemiştir.⁴³ Bu durumdan son derece rahatsız olan Patrik Tikhon, yazdığı cevabî mektupta kendisinin meşru bir patrik olduğunu ve asla görevinden vazgeçmeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca Fener Rum patriğini otosefal bir Ortodoks kilisenin iç

40 A. Buyevskiy, "Patriarkh Konstantinopolskiy Grigorii VII i Russkaya Pravoslavnyaya Tserkov (1923-1924), *Jurnal Moskovskoy Patriarkhii*, 4 (1953): 33.

41 Şapov, *Russkaya Pravoslavnyaya*, s. 189-90.

42 Tzipin, *İstoriya Russkoy Tserkvi*, s. 112.

43 Şapov, *Russkaya Pravoslavnyaya*, s. 193-94.

işlerine karışmakla itham eden Tikhon, İstanbul patriğinin eşitler arasında birinci olma statüsüne (*primus inter pares*) sahip olduğunu; ancak bu durumun Fener Rum Patrikhânesi'ni hükmedici bir konuma yükseltmediğini belirtmiştir.⁴⁴ Bu karşılıklı yazışmalardan sonra Fener Rum Patrikhânesi ile Moskova Patrikliği arasında ikili ilişkiler kopma noktasına gelirken, Fener Rum patriğinin yenilikçilerle ilişkileri 1940 yılına kadar sürmüştür. Moskova ve Fener Rum patrikleri arasında meydana gelen bu olayı Sovyet gazetesi *İzvestiya* 1 Haziran 1924 tarihinde şu başlıkla manşetine taşımıştır: “Ekümenik Patrik, Rus Ortodoks Kilisesi Patriği Tikhon’u Görevinden Uzaklaştırdı.”⁴⁵ Haberin içeriğindeyse Patrik Tikhon, kilise içi ayrışma ve huzursuzluğa sebebiyet vermekle suçlanmış ve Fener Rum Patrikliği nezdinde toplanan Kutsal Sinod kararıyla görevinden uzaklaştırıldığı ifade edilmiştir.

Fener Rum Patriği VII. Gregory, Moskova patriğiyle ilişkileri askıya aldıktan birkaç ay sonra ölmüş, yerine yeni Fener Rum patriği olarak VI. Konstantin seçilmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla VI. Konstantin, Rus Kilisesi’yle pek fazla ilgilenmemiştir. Her ne kadar yenilikçiler Konstantin’in kendileriyle iletişime geçtiğini iddia etseler de, bu konuda herhangi bir belge ortaya koyamamışlardır.⁴⁶ Ancak daha göreve yeni gelen Konstantin çok geçmeden siyasî sebeplerden dolayı Türkiye sınırları dışına çıkarılmıştır. Diğer taraftan Moskova Patriği Tikhon hem rejimin baskı ve takipleri hem de Fener Rum patriğinin saf değiştirmesi sonucunda oldukça yıpranmış ve 1925 yılında yatığı hastanede 61 yaşındayken ölmüştür.⁴⁷ Patrik Tikhon’un ölümünü fırsat bilen Sovyet rejimi, Rus Ortodoks Kilisesi Konseyi’nin toplanmasına ve yeni bir patriğin seçilmesine müsaade etmemiştir.

VI. Konstantin’in sınır dışı edilmesinden sonra yerine III. Basil, Fener Rum Patrikhânesi’nin başına getirilmiştir.⁴⁸ Basil’in iş başına gelmesi Rusya’daki yenilikçiler tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Nitekim yeni patrik, VII. Gregory döneminde Moskova’ya gönderilmesi planlanan komisyonun içerisinde yer almış bir ruhbandı. Bu durumu kendi lehlerine çevirmeyi planlayan yenilikçiler, III. Basil’le irtibata geçip düzenlenmesi planlanan yerel konseye katılarak kutsama yapması ricasında bulunmuşlardır. Fener Rum Patriği Basil, davete teşekkür ederek yapılması hedeflenen konseyi onayladığını; ancak çeşitli sebeplerden dolayı toplantıya katılamayacağını belirtmiştir.⁴⁹ Fener

44 Buyevskiy, “Patriarkh Konstantinopolskiy Grigorii VII”, s. 34.

45 Tzıpin, *İstoriya Russkoy Tserkvi*, s. 133.

46 Mazırin, “Konstantinopolskaya Patriarkhiya”.

47 Tzıpin, *İstoriya Russkoy Tserkvi*, s. 120-25.

48 H. Yavuz Ercan, “Fener ve Türk Ortodoks Patrikhanesi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5/8 (1967): 427.

49 Mazırin, “Konstantinopolskaya Patriarkhiya”.

Rum Patrikhânesi, bu tutumuyla 1923 yılından itibaren izlemeye başladığı yenilikçilerden yana politikasından vazgeçmediğini bir kez daha teyit etmiş oluyordu. Sonuç olarak Sovyet rejiminin Fener Rum Patrikhânesi'ni de yanına alarak yenilikçileri desteklemesi, Tikhon yanlısı ruhbanları zor durumda bırakmıştır. Burada şunu da belirtelim ki, rejim tarafından yok sayılan Tikhon yanlısı ruhbanlar, durumu kendi lehlerine çevirmek amacıyla 1927'de "Devlete sadakat" başlığı altında bir bildiri yayımlayarak Sovyet rejimini tanıdıklarını ve devlete sadık kalacaklarını deklare etmek mecburiyetinde kalmışlardır.⁵⁰

4. Fener Rum Patrikhânesi'nin Yenilikçileri Destekleme Sebepleri

Yukarıda işaret edildiği üzere, Fener Rum Patrikhânesi, Rus Ortodoks Kilisesi içerisinde yaşanan çekişmeleri yakından takip etmiş ve ilk aşamada rejim tarafından desteklendiği bilinen yenilikçi ruhbanlarla ikili ilişkiler geliştirmekten kaçınmıştır. Ancak Fener Rum Patrikhânesi'nin kısa bir zaman sonra bu tutumundan vazgeçerek yenilikçilerle iletişime geçmesi, Moskova Patriği Tikhon ile Fener Rum Patrikhânesi arasında soğuk rüzgârların esmesine yol açmıştır. Fener Rum Patrikhânesi'ni fikir değiştirerek rejim yanlısı bir oluşumu desteklemeye iten birden fazla sebebin olması muhtemeldir. Ancak biz burada temel iki mesele üzerinde durmaya çalışacağız. Bunlardan ilki, Polonya Ortodoks Kilisesi'nin Moskova Patrikliği'ni devre dışı bırakmak suretiyle Fener Rum Patrikhânesi'nden otosefallik statüsü talebinde bulunmasıdır. 1917-1918 Rus Ortodoks Kilise Konseyi'nin aldığı karara göre, Polonya devletine ait bütün piskoposluk bölgeleri Moskova Patrikliği'nin sınırları içerisinde yer almaktaydı ve hukukî açıdan Moskova Patrikliği'ne bağlıydı. Yine bu çerçevede siyasî gelişmeler dikkate alınarak 1921 yılında Patrik Tikhon, Polonya Ortodoks Kilisesi'ne geniş yetkiler vererek yarı otonom bir statüye yükseltilmesini sağlamıştı.⁵¹ Ancak 1922 yılının yaz aylarından itibaren Polonya devletinin de desteğini alan ruhbanlar Polonya otosefal Ortodoks Kilisesi'nin oluşturulması için harekete geçmiştir. Bu çerçevede Fener Rum Patrikhânesi ve diğer Doğu Ortodoks Kiliseleri'nin onayı alınarak Polonya Ortodoks Kilisesi otosefal statüye yükseltilmeye çalışılmıştır. Kasım 1923'te "Polonya Başpiskoposlar Toplantısı"nda bağımsızlık yanlısı Dionisi'nin Varşova Metropolitliği'ne seçilmesi ve bu seçimin Moskova yerine Fener Rum Patrikhânesi tarafından kutsanması, Polonya Ortodoks Kilisesi'nin Fener Rum Patrikhânesi'nin yetkisi altına girdiğini fiilen ortaya koymuştur. Fener Rum Patrikhânesi'nin kendi yetki alanının dışına çıkarak Polonya Kilisesi'yle

50 Dimitry Pospelovskiy, *Pravoslavnaya Tserkov v İstorii Rusi, Rossii i SSSR* (Moskva: Respublika, 1995), s. 64.

51 Buyevskiy, "Patriarkh Konstantinopolskiy Grigorii VII", s. 35.

ilgilenmesi, Moskova Patrikliği ile Fener Rum Patrikhâne'sini karşı karşıya getirmiştir. Ayrıca Dionisi'nin, kendisini kutsaması konusunda Patrik Tikhon'a yazdığı mektup sert bir dille eleştirilmiş ve Dionisi'nin isteği geri çevrilmiştir. Bunun üzerine Ağustos 1924'te Polonya Kilise Sinodu'nun müracaatı üzerine Fener Rum Patrikhânesi, Polonya Ortodoks Kilisesi'ni otopsefal statüsüne yükseltmiştir. Dolayısıyla 1923 yılının sonbaharında başlayan ve 1924'ün sonlarına kadar devam eden bu gelişmeyle İstanbul Patrikliği'nin yenilikçileri destekleme eğilimine girdiği tarihlerin paralellik arz etmesi, belirtilen savı destekler mâhiyettedir.

Ayrıca buna benzer süreç Estonya ve Finlandiya Ortodoks Kiliseleri'ne yönelik olarak da yaşanmış, Moskova Patrikliği'nin itirazlarına rağmen bu kiliseler Fener Rum Patrikhânesi'nin onayıyla otopsefal statüsüne yükseltilmiştir.⁵² Fener Rum Patrikhânesi'nin bu tutumu, Moskova patriği tarafından kendi iç işlerine karışma olarak görüldüğünden, iki patriklik arasında ciddi kutuplaşmaya sebep olmuştur. Ayrıca Rusya'da ortaya çıkan siyasî durum ve Rus Kilisesi'nin işlevsiz hale getirilmesi, Fener Rum Patrikhânesi tarafından bir fırsat olarak görülmüş ve daha önce Moskova Patrikliği'nin hukukî statüsü altında olan birçok kilise Fener Rum Patrikhânesi'nin yetki alanına dahil edilmiştir. Dolayısıyla bu duruma sert bir biçimde karşı çıkan Moskova Patriği Tikhon'un devre dışı bırakılıyor olması, bir bakıma Fener Rum Patrikhânesi'nin etkinliğini daha da arttıracığından, Sovyet rejiminin kontrolü ve güdümü altında oluşturulan yenilikçileri desteklemesi kaçınılmaz olmuştur.

Fener Rum Patrikhânesi'nin fikir değişikliğine giderek daha önce arkasında durduğu Moskova Patriği Tikhon'u istifaya çağırmasındaki ikinci önemli sebep olarak dönemin siyasî konjonktürü karşımıza çıkmaktadır. Ankara hükümetinin 1919-1922 yılları arasında yürüttüğü kurtuluş mücadelesi, Sovyet Rusyası tarafından desteklenmiş ve 1923 yılı itibarıyla tesis edilen Türkiye Cumhuriyeti'yle ikili ilişkiler geliştirilmiştir.⁵³ Böyle bir ortamda Bolşevik yönetiminin ülkede mevcut kilise hiyerarşisini yıkmak ve kendi otoritesini tesis etmek için Türkiye üzerinden Fener Rum Patrikhânesi'ne baskı uygulaması muhtemeldir. Nitekim yetkisi olmadığı halde Fener Rum Patriği VII. Gregory'nin Tikhon'u görevini bırakmaya davet etmesi ve tanrıtanımaz Sovyet rejimine boyun eğmesini istemesi, Fener Rum Patrikhânesi üzerinde politik bir baskının olduğu izlenimi vermektedir. Ayrıca VII. Gregory'nin

52 Serge Keleher, "Orthodox Rivalry in the Twentieth Century: Moscow versus Constantinople", *Religion, State and Society*, 25/2 (1997): 126-27.

53 Osman Okay, *Millî Mücadele Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Mustafa Kemal: 1920-1921* (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 1998), s. 68.

halefi VI. Konstantin'in birtakım siyasî gerekçelerden dolayı Türkiye sınırları dışına çıkartılması ve yerine VII. Gregory'nin politikalarını devam ettiren III. Basil'in patrik olarak getirilmesi, konunun siyasî bir yönünün olduğunu göstermektedir.⁵⁴ Kanaatimizce 1920 yılından itibaren Ankara'da oluşturulan yeni hükümetle iyi ilişkiler tesis eden Sovyet Rusyası, kiliseye/dine karşı başlattığı mücadelede özellikle 1923 yılından itibaren Fener Rum Patrikhânesi'ni de kullanmaktan kaçınmamış ve bu çerçevede Türk hükümeti üzerinden Patrikhâne'yi baskı altında tutmuştur. Buna ilaveten, Lozan Antlaşması sırasında Batılı güçlerin teminatı üzerine, herhangi bir siyasî faaliyet yürütmeme kaydıyla, Türkiye sınırları içerisinde kalmasına müsaade edilen Fener Rum Patrikliği'nin konumunu korumak ve yeni rejime hoş görünmek amacıyla Sovyet rejiminin isteği doğrultusunda hareket ettiğini de göz önünde bulundurmakta yarar vardır.⁵⁵

Bu süreçte tüm Otosefal Ortodoks Kiliseler'in, Rus yenilikçi ruhbanları desteklediğini söylemek mümkün gözükmemektedir. Özellikle İngiltere yönetimi altındaki Kudüs Patrikliği'nin Fener Patrikhânesi'nin aksine Tikhon'dan yana tavır alması, dikkat çeken bir husustur. 1924 yılında Rusya'ya bir delegasyon gönderen Kudüs Ortodoks Patrikhânesi, Moskova'da incelemelerde bulunmuş ve yenilikçileri haksız bularak Patrik Tikhon'u desteklediğini beyan etmiştir.⁵⁶ Bu son örnekten de anlaşılacağı üzere, siyasî iktidarların, kilise dahil, sahip oldukları bütün imkânları kendi çıkarları doğrultusunda kullandıkları görülmektedir.

Sonuç Yerine

Çarlık Rusyası bünyesinde son derece etkin bir konuma sahip olan Rus Ortodoks Kilisesi'nin, Bolşevik Devrimi'yle birlikte ortadan kaldırılmaya çalışılması, uzun yıllar sürecek olan bir çatışmanın fitilini ateşlemiştir. Bu süreçte yeni yönetimin çeşitli yöntemlere başvurduğunu söylemek mümkündür. Kilise hiyerarşisini bertaraf etmekle işe başlayan rejim, ilk aşamada binlerce ruhbanı etkisiz hale getirirken, ikinci olarak kilise ve mâbetlerin ortadan kaldırılmasına çalışmıştır. Ancak dünya kamuoyu ve inançlı tebaanın

54 Lozan'la birlikte Patrikhâne'nin hukukî statüsü yeniden belirlenmiş ve patriklik Türkiye Cumhuriyeti'nin bir kurumu haline getirilmiştir. Ancak her ne kadar devletin bir kurumu olarak kontrol altında tutulmaya çalışılsa da gerek patrik atamasında gerekse Ortodoks cemaatin dini faaliyetlerinde başta Yunanistan olmak üzere dış müdahalelere açık olduğu saptanmıştır. Bk. Münir Yıldırım, "Fener Patrikhanesi ve Ekümenizm: Dinler Tarihi Açısından Bir Analiz", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15/1 (2006): 478.

55 Mazırın, "Konstantinopolskaya Patriarkhiya".

56 Şapov, *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov*, s. 195.

muhalefetiyle karşı karşıya kalan Bolşevikler, kilise içerisinde bölünme ve ayrışmayı teşvik ederek Moskova Patrikliği'nin gücünü zayıflatmaya ve onu yalnızlaştırmaya çalışmışlardır. Bu aşamada kilisede yenilik iddiasıyla ortaya çıkan ve daha sonra “Yaşayan Kilise” adını alan ve kilisede reformu savunan yenilikçi ruhbanlar devreye sokulmuştur. Her ne kadar Bolşevikler sergiledikleri bu yeni oyunla kilise/din kurumunu ortadan kaldırmayı amaçlamışlarsa da, bu oyuna alet olan yenilikçilerin temel hedefi, rejimi tanımamakta ısrar eden Patrik Tikhon ve ekibini devre dışı bırakmak suretiyle devletin kiliseye karşı başlattığı amansız mücadeleyi sonlandırmak olmuştur. Ancak yenilikçilerin rejimle iş birliği içerisinde hareket etmesi yurtdışı Rus Ortodoks Kilisesi ile Moskova patriğinin tepkisini çekmiştir. Bu çerçevede devreye giren Bolşevikler, özellikle 1922-1925 yılları arasında yenilikçiler üzerinden yürüttükleri siyaset sonucu Rus Ortodoks Kilisesi'ni iki farklı kampa ayırmayı başarmıştır.

İngilizlerin İstanbul'da bulunduğu dönemde Fener Rum Patriği II. Meletios, Rus yenilikçilerden gelen iş birliği teklifini reddederek Patrik Tikhon'u desteklediğini belirtmiştir. Ancak İstanbul'un İngiliz işgalinden kurtulmasından sonra göreve getirilen Fener Rum Patriği VII. Gregory yenilikçilerle iletişime geçmekle kalmamış, Patrik Tikhon'un görevden çekilmesini dahi teklif etmiştir. Bütün bu gelişmeler hem Moskova Patrikliği'nin hem de Fener Rum Patrikhânesi'nin siyasî çıkarlar doğrultusunda kullanıldığını ortaya koymaktadır. Ayrıca bu süreç içerisinde Fener Rum Patrikhânesi'nin, Rusya'da rejim değişikliği sonucu ortaya çıkan otorite boşluğundan yararlanmak suretiyle daha önce güçlü bir konuma sahip olan Moskova Kilisesi'nin etki alanını zayıflatmaya çalıştığını söylemek mümkündür.

Sonuç olarak Tikhon yanlısı ruhbanların 1927 yılına kadar rejim karşıtı pozisyonlarını sürdürebildiklerini; ancak belirtilen tarihte “Devlete Sadakat” adı altında bir bildirge yayımlamak zorunda kaldıklarını belirtmekte yarar vardır. Nitekim bu durum, Tikhon yanlılarının kiliseye ihanetle suçladıkları yenilikçilerin çizgisine geldiğini ortaya koymaktadır. Bütün bu yaşananlar dönemin siyasî konjonktürü gereği egemen devletlerin Hıristiyan dinî kurumları üzerinde ne denli etkin olduğunu ve kiliseyi kendi çıkarları doğrultusunda kullandıklarını ortaya koymaktadır.

Fener Rum Patrikhânesi'nin Moskova Patrikliği'yle İlişkilerinde Ortaya Çıkan Gerginlikler (1922-1925): Tariçesi ve Sebepleri

Bu makale, 1922-1925 yılları özelinde, Fener Rum Patrikhânesi ile Moskova Patrikliği arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkları konu edinmektedir. İlk olarak Rus Ortodoks Kilisesi'nin oluşumu ve Fener Rum Patrikhânesi'nin onayıyla patriklik statüsü kazanma süreci kısaca ortaya konduktan sonra, 1917 Bolşevik Devrimi'yle birlikte ortaya çıkan yeni şartlar doğrultusunda Rus Ortodoks Kilisesi'nin ayakta kalma mücadelesi ele alınmakta; ayrıca Rus (Moskova) Patrikliği'ni zayıflatmak ve kontrol altında tutmak amacıyla rejim tarafından desteklenen ve "Yaşayan Kilise" diye bilinen yenilikçi hareketin Fener Rum Patrikhânesi'yle ilişkileri irdelenmektedir. Son olarak Fener Rum Patrikhânesi'nin bu dönemde Moskova patriğini es geçerek Bolşevik yanlısı Yaşayan Kilise'yi muhatap almasının muhtemel iki sebebi üzerine bir değerlendirme ortaya konmaktadır.

Anahtar kelimeler: Fener Rum Patrikhânesi, Moskova Patrikliği (Rus Ortodoks Kilisesi), Yenilikçi/Yaşayan Kilise, Bolşevikler.
